

Magdalena Czachorowska
Hanna Stypa

Porównania prototypowe barw
w języku polskim i niemieckim

1. Wprowadzenie

Kolory należą do podstawowych środków orientacji człowieka w świecie. Lekarze twierdzą, że otaczanie się kolorami należy do jego prądawnych potrzeb (por. Földes 1991: 77). Wpływ kolorów na człowieka zauważył już Johann Wolfgang Goethe (1840) – pierwszy „psycholog barw”. Wpływają one na ludzką psychikę, wywołują różnorodne skojarzenia i emocje, przypisywane są im pewne wartości i treści. W ciągu wieków kolory stały się symbolami określonych pojęć abstrakcyjnych. Barwy służą do „wizualizacji” różnych dziedzin aktywności człowieka. Odzwierciedlają sposób postrzegania otaczającej go rzeczywistości, są nierozzerwalnie związane z kulturą, tradycją oraz historią danej społeczności.

Przedmiotem niniejszego artykułu są wybrane konstrukcje językowe – zleksykalizowane porównania z nazwami barw w pierwszym członie złożenia – we współczesnym języku polskim i niemieckim. Wyrażenia te zostały zebrane w celu stwierdzenia prototypowych referencji kolorów. Wyszukiwane więc były takie struktury porównawcze, w obrębie których barwa definiowana jest poprzez bezpośrednie odwołanie się do cech fizycznych jakiegoś obiektu, który staje się dla tej barwy wzorcem-prototypem, lub też przez odniesienie wynikające z innych znaczeń analizowanej struktury, np. z symboliki przedmiotu porównania. Materiał językowy wyekscerpowany został ze słowników języka polskiego i niemieckiego rejestrujących współczesny zasób interesujących nas konstrukcji, utrwalonych w języku, nie zaś tworzonych okazjonalnie na potrzeby konkretnej sytuacji komunikacyjnej.

Mimo elementów wspólnych (uniwersalność gamy barw, przynależność obu nacji do europejskiego kręgu kulturowego, sąsiedztwo geogra-

ficzne, wspólne fragmenty historii) można oczekiwać częściowo rozbieżnych wyników analizy, ponieważ każdy język wykształca własne modele konceptualizacyjne.

2. Biały

W języku polskim rejestr porównań prototypowych bieli jest bardzo bogaty i układa się w cztery grupy o różnym odcieniu znaczeniowym.

Po pierwsze, są to struktury zawierające proste odniesienie do cech fizycznych elementu znajdującego się w drugim członie porównania: *biały jak mąka, mleko, ser, twaróg, śnieg, alabaster, gęś, łabędź, lilia, perły, marmur, kość słoniowa*. Następnie prototypy, których znaczenie należy odczytywać jako *biały jak...*, tzn. 'blady': *biały jak ściana / chusta / kreda / opłatek / papier / płótno / plachta / prześcieradło / śmierć*. Po trzecie, *biały jak gołąb*, czyli 'siwy'. I wreszcie najciekawsza grupa, oparta na semantyce oksymoronu: *biały jak...*, tzn. 'czarny, brudny': *biały jak wrona / zeszłoroczny śnieg* i wreszcie *biały jak czarna niedziela*¹.

Niektóre z wymienionych porównań prototypowych mają bardzo długą tradycję w polszczyźnie, ponieważ notuje je już *Słownik staropolski*. Należą do nich *biały jak mąka / śnieg / mleko / lilia*. W wypadku tego ostatniego prototypu nie tylko kolor kwiatu decydował o wyborze przedmiotu porównania. Starożytni Grecy wierzyli, że lilia powstała z kropel mleka, które uroniła bogini Hera. Nazywali ją *leirion*, od przymiotnika *leiros* 'delikatny, cienki, wrażliwy'. Przypisywano jej nawet magiczne właściwości. Od niepamiętnych czasów lilia symbolizuje chwałę, królewskość i majestat (Kopaliński 1985: 599). W Biblii czytamy:

„Przypatrzcie się liliom polnym, jak rosną; nie pracują ani nie przędą; a powiadam wam: nawet Salomon w całej swej chwale nie był tak przyodziany jak każda z nich.” (Ew. wg Mat., 6, 28-29; Łuk., 12, 27)

Lilia już w starożytnej Grecji uważana była za symbol niewinności i czystości. Chrześcijaństwo przejęło tę symbolikę – biała lilia jest sym-

¹ Czarna niedziela to czwarta niedziela Wielkiego Postu, znana również pod nazwami: *śmiertelna niedziela* i *śródpocście*. W tych określeniach wyraźnie pobrzmiewają echa pogańskich tradycji przywoływania wiosny. Dawniej w wyobrażeniach polskiego ludu był to dzień walki zimy z wiosną. Pory roku walczyły ze sobą na śmierć i życie – stąd *niedziela śmiertelna*. Ze względu na kolory żałoby dzień ten nazywano także *czarną niedzielą*. Tego dnia niszczone marzannę, kukłę symbolizującą zimę lub śmierć. Śródpocście wywodzi się już z tradycji chrześcijańskiej i oznacza po prostu środek Wielkiego Postu (Kopaliński 1985: 749).

bolem czystości i dziewictwa, stąd porównanie prototypowe *biały jak lilia*, obok oczywistego odniesienia do koloru kwiatu, stanowi zapewne jedno z pierwszych referencji symbolicznych (Kopaliński 1985: 599).

Przymiotnik *biały* oprócz podstawowego znaczenia ‘mający barwę białą lub zbliżoną do białej, jasny’ (w przeciwieństwie do ‘kolorowy, ciemny’) występuje jeszcze w drugim znaczeniu – ‘przezroczysty, bezbarwny’. I to drugie znaczenie także zarejestrowane zostało w porównaniu prototypowym *biały jako woda*. Składnikiem konotacyjnym barwy białej przywołanym przez tę referencję prototypową jest czystość i przezroczystość.

Głównym prototypem barwy białej w języku niemieckim wydaje się być **śnieg** (*weiß wie Schnee*); por. znaczenie przymiotnika *weiß* w staro- i średnio-wysoko-niemieckim ‘błyszczący, lśniący, mieniący się’ (Duden 2003: 1795). Większość rodzimych użytkowników języka niemieckiego podaje śnieg jako pierwszą asocjację z kolorem białym. Biel śniegu uważana za najdoskonalszą postać bieli, kojarzona jest ze światłem, jasnością (dnia), czystością, nieskalaną niewinnością, dobrem, pięknem (por. Kopaliński 2001: 17). Te pozytywne konotacje widoczne są w wierzeniach i symbolice religijnej (białe szaty kapłanów, biały ubiór papieża – głowy kościoła katolickiego, przedstawienia aniołów w białych szatach i z białymi skrzydłami; por. Biedermann 2000: 480). Jednak biel śniegu może symbolizować również śmierć (odniesienie do czterech pór roku i snu przyrody w czasie zimy). W języku niemieckim skojarzenia w tym kierunku – podobnie jak w polskim – można odnaleźć w porównaniach z wybiątkowaną / pomalowaną wapnem **ścianą** (*weiß wie die (gekalkte) Wand, Kalkwand*), **prześcieradłem** (*weiß wie ein (Bett)laken*), **wapnem** (*weiß wie Kalk*), **kredą** (*weiß wie Kreide*), **woskiem** (*weiß wie Wachs*). Tutaj biel łączona jest z bladością spowodowaną strachem, przerażeniem lub złym samopoczuciem, omdleniem, chorobą. Skojarzenia z trupią bladością wywołują porównania *bleich wie Tod, eine Leiche* (dosł. ‘blady jak śmierć, trup’).

3. Brązowy

Kolor brązowy konotowany jest najczęściej jako kolor ziemi, jesieni, butwiejących liści, rżyska, zamierającej przyrody (por. Kopaliński 2001: 26). Związek z ziemią widoczny jest również w symbolice chrześcijańskiej (ukorzenie, pokora, brązowe habity mnisie i pokutne; por. Biedermann 2000: 74). *Braun* wywodzi się od imienia zwierzęcia o brązowej sierści – niedźwiedzia Bruno lub Brune – bohatera zwierzęcego eposu (por. Röhrich 1994: 250). Jednak w języku niemieckim prototypami tego

koloru są **kawa** (*braun wie Kaffee* – porównanie nieznanne polszczyźnie; prototyp widoczny także w górnosaksońskim frazeologizmie *braune Stunde* ‘pora popołudniowa przeznaczona na picie kawy’) i **czekolada** (*braun wie Schokolade* – wspólne obu językom).

4. Czarny

Barwa czarna tworzy kontrast z bielą, kolorem o dominującej pozytywnej konotacji i symbolice. Czarny – kolor najciemniejszy – kojarzony jest z nocą, ciemnością, obawą, zagrożeniem, nieszczęściem, brudem, zmierzchem życia, śmiercią, żałobą, smutkiem, pesymistycznymi myślami, a w sferze wierzeń i religii ze złem, grzechem, demonami, diabłem, piekłem i potępieniem (por. Tokarski 1995: 44; Heller 1989: 89). Część tych asocjacji jest aktywizowana na płaszczyźnie języka w postaci prototypowych porównań z nazwami barw.

Jako prototypy barwy czarnej w języku niemieckim funkcjonują: **noc** (*schwarz wie die Nacht*), **piekło** (*schwarz wie die Hölle*), **grób** (*schwarz wie das Grab*²). Wymienione wyrażenia mają następujące znaczenia: ‘intensywnie, głęboko czarny’, ‘bardzo ciemno(-y)’; ostatnie z nich zawiera dodatkowo element pesymizmu. Porównanie konotuje wizję śmierci. Wywodzi się to z doświadczenia, że czarny oznacza kres życia: psujące się mięso, gnijące rośliny, rozkładające się szczątki ludzkie mają czarny kolor (por. Röhrich 1994: 1334). W symbolice chrześcijańskiej czarny to kolor żałoby (por. Biedermann 2000: 394).

W strukturze semantycznej kolejnych konstrukcji zawarte są przywołane powyżej sememy oraz semem dodatkowy ‘brud, zabrudzenie’. Są to porównania, w których prototypami czerni są substancje bardzo brudzące lub miejsca/osoby nimi ubrudzone: **smoła** (*schwarz wie Pech*), **węgiel** (*schwarz wie Kohle*), **sadza** (*schwarz wie Ruß*), **komin** (*schwarz wie Schornstein*), **kominiarz** (*schwarz wie Kaminkehrer / Essenkehrer*). Asocjację czerni z zagrożeniem można odczytać w postaci kominiarza, tzw. „czarnego człowieka” (*der schwarze Mann*), którym straszy się dzieci (por. Röhrich 1994: 1437). Porównanie *schwarz wie ein Rabe, die Raben* (dosł. ‘czarny jak **kruk**, kruki’) ma strukturę semantyczną identyczną z wymienionymi wcześniej konstrukcjami; symbolika kruka jako ptaka zwiastującego nieszczęście nie jest tu aktywizowana, wyrażenie motywowane jest kolorem upierzenia kruka (por. Tokarski 1995: 44).

² Autorem tego porównania jest Friedrich Schiller: *Schwarz wie das Grab grau'te mich eine trostlose Zukunft an.* („Kabale und Liebe” (2, 3); por. Röhrich 1994: 1436).

Jako prototypy koloru czarnego funkcjonują w języku niemieckim także **diabel** (*schwarz wie der Teufel*) tworzący kontrast z aniołem (nie-skalana biel, czystość i dobro a ucieleśnienie zła, demoniczność, por. Röhrich 1994: 1435) oraz **Murzyn** i **Cygan** (*schwarz wie ein Neger, Zigeuner*) – żartobliwe odniesienie do kogoś bardzo opalonego.

Przeгляд porównań w polszczyźnie pokazuje podobne jak w języku niemieckim konotacje semantyczne barwy czarnej, utrwalone w świadomości ogółu użytkowników języka. Najliczniejsze są struktury odwołujące się znowu do skojarzeń z obiektami – typowymi nosicielami danej barwy, „zakotwiczonymi w pewnych <uniwersaliach ludzkiego doświadczenia>” (Wierzbicka 1990: 99): *czarny jak aksamit / atrament / gradowa chmura / heban / kruk / noc / sadza / smoła / węgiel / wrona*.

W języku polskim także funkcjonują porównania *czarny jak kominiarz / diabel* oraz konstrukcje z tymi samymi etnonimami: *czarny jak Cygan / Murzyn*. O ile wyrażenie *czarny jak Murzyn* – o człowieku bardzo opalonym – jest porównaniem wprost, o tyle bardziej złożone jest odczytanie drugiego pojęcia wzorcowego. Pierwsza informacja o Cyganach na ziemiach polskich pochodzi z roku 1401 i zamieszczona jest w księgach radzieckich Kazimierza (obecnie dzielnicy Krakowa). Pierwotnie naród ten prowadził w Polsce osiadły tryb życia. Jak widać z przywołanego dokumentu, wywiązywał się z obowiązków narzuconych obywatelom przez państwo, a wśród Polaków cieszył się, jeśli nie szacunkiem, to sympatią – dowodem tego mogą być wypadki nieprzestrzegania sejmowych ustaw banicyjnych, które zaczęły powstawać i obowiązywać od początków XVI wieku. Jednak sytuacja Cyganów w Polsce stopniowo zmieniała się. Zaczęła narastać wokół nich atmosfera niechęci i uprzedzeń. Już Marcin Bielski tak charakteryzował Romów:

„Lud próżnujący, chytry, plugawy, dziki, czarny, wiary ani postanowienia nie mający [...] – mowę sobie zmyślili ku kradzieży godną, aby nikt nie zrozumiał, jeno sami sobie [...]” (Ficowski 1965: 21).

W XVIII wieku niechęć i uprzedzenia do narodu cygańskiego narosły do tego stopnia, że upowszechnił się stereotyp Cygana – złodzieja, przestępcy i porywacza. Ten wizerunek Roma, utrwalony w świadomości Polaka, tworzy możliwość metaforycznego odczytania porównania prototypowego, w sytuacji, kiedy barwę czarną odniesiemy nie do smagłej cery i ciemnych włosów Cygana, a do domniemyanych ciemnych stron jego charakteru.

Czerń konotuje w polszczyźnie także znaczenia negatywne, kojarzy się z ciemnością i mrokiem (*czarny jak noc*), śmiercią, żałobą i nie-szczęściem (*czarny jak kir / kruk / grób*), z brudem i nieczystością (*czarny jak sadza / ziemia*).

5. Czerwony

Jako prototypy czerwieni – najintensywniejszej ze wszystkich barw – funkcjonują w języku niemieckim przede wszystkim **ogień i płomień** (*rot wie Feuer / Flamme*) oraz **krew** (*rot wie Blut*). Są to zjawiska najbliższe człowiekowi, towarzyszące mu od zarania jego istnienia, od których zależy jego (prze)życie: ogień – źródło ciepła i światła w mroku, odstrasza-jący dzikie zwierzęta, oraz krew – życiodajny płyn. Symbolizują one życie, siły witalne, energię, gorący temperament, miłość, walkę, agresję (por. Biedermann 2000: 367).

Innymi prototypami barwy czerwonej są wybrane gatunki rodzimej fauny i flory: (gotowany) **rak** (*rot wie ein (gesottener) Krebs* – w odniesieniu do spalonej słońcem skóry, rzadziej do zaczerwienienia wywołanego złością, wstydem, wysiłkiem), **indyk** (*rot wie ein Puter* – ‘czerwony ze złości’, porównanie motywowane czerwoną szyją i tzw. „koralami” indyka), **lis** (*rot wie ein Fuchs* – żartobliwe lub złośliwe określenie osób rudowłosych³), **pomidor** (*rot wie eine Tomate* – używany głównie w sytuacjach zaczerwienienia wywołanego wstydem, zażenowaniem), **róża** (*rot wie eine Rose* – jw., brak odniesienia do czerwonej róży jako symbolu miłości i namiętności; por. Kopaliniński 2001: 364), **wiśnia / czereśnia** (*rot wie die Kirschen* – porównanie podkreśla intensywność barwy np. ust).

Współczesne źródła leksykograficzne języka polskiego powtarzają i uzupełniają tylko referencje z języka niemieckiego, polegające na odwołaniu do czysto fizycznych cech przedmiotu: *czerwony jak burak / cegła / ćwikła / indyk / iskra / kogut / korał⁴ / krew / mak / ogień / piwonia / pomidor / purpura⁵ / rak / róża / rubin / rydz / upiór / wiśnia / żar*.

³ W języku niemieckim *rot* znaczy również ‘rudy, ryży’. Porównanie jest motywowane intensywnym kolorem sierści zwierzęcia. Związek symboliczny lisa z piekłem i mocami diabelskimi jest w tym wypadku nieistotny (por. Biedermann 2000: 368).

⁴ Korał prócz barwy czerwonej ma też kolor biały, różowy, różowoczerwony, łososiowo-różowy, ciemnoczerwony, niebieski (bardzo rzadki). Jednak czerwona odmiana korała jest najpopularniejsza (Encyklopedia 1974: II, 556).

⁵ Purpura to naturalny barwnik, który w zależności od nasycenia daje kolor od intensywnie czerwonego do fioletu, jednak powszechnie purpurę kojarzy się z czerwienią, chociaż wiele jej odmian daleko odbiega od czystej czerwieni (Encyklopedia 1974: III, 754).

Zaskakujące może się wydawać przywołanie w drugim członie upióra, jednak

„Zgodnie z ludowym wierzeniem, zanotowanym przez Kolberga: <Człowiek, który staje się upiorem, jest po śmierci czerwonym, a że czerwoność u zmarłych jest czymś niezwykłym, stąd też na ludzi nienaturalnie czerwonych na twarzy mówi się czerwony jak upiór>” (Bańko 2004: 40).

Powyższy zestaw porównań prototypowych należy poszerzyć o wyrażenie oparte na semantyce oksymoronu, opatrzone kwalifikatorem ironicznymi: *czerwony jak jajko* ‘blady’.

6. Niebieski

Wywołujący tęsknotę i skłaniający do marzeń niebieski to przede wszystkim kolor bezchmurnego **nieba** (*blau wie der Himmel*) oraz **morza** (*blau wie das Meer*). W przeszłości zarówno niebo, jak i morze postrzegane były przez człowieka jako bezkresne, nieogarnięte, dalekie przestrzenie. Patrząc w dal, ma się wrażenie, że horyzont przyjmuje barwę niebieskawą – stąd też często używa się tego koloru w celu opisanego czegoś oddalonego i nieokreślonego (*ins Blaue hineinreden* ‘pleść koszałki-opałki’, dosł. ‘mówić w błękit’, *eine Fahrt ins Blaue* ‘podróż w nieznaną, bez określonego celu’, dosł. ‘podróż w błękit’ (por. Röhrich 1994: 209). W symbolice ludowej kolor niebieski kojarzony jest z czymś tajemniczym, nieznanym (bajka *Das blaue Licht*, por. Biedermann 2000: 64). Kolejną konotacją jest *niebieski kwiat romantyzmu* (*die blaue Blume der Romantik*) z powieści Novalisa *Heinrich von Ofterdingen*, symbolizujący poezję romantyczną (por. Biedermann 2000: 64; Földes 1991: 84).

W porównaniu *blau wie ein Veilchen* (dosł. ‘niebieski jak fiołek’) mamy do czynienia ze znaczeniem metaforycznym koloru niebieskiego. *Blau sein* znaczy ‘być pijanym’, wspomniane porównanie służy intensyfikacji stanu upojenia alkoholowego (‘pijany jak bela’ – por. też złożenie *kornblumenblau* ‘pijaniusieńki’, dosł. ‘niebieski jak bławatek’). Motywacja tego połączenia nie jest do końca wyjaśniona. Większość badaczy wskazuje na niebieskawe lub fioletowe przebarwienia skóry na policzkach i nosach alkoholików (por. Biedermann 2000: 64). Porównanie oparte jest na żartobliwej grze słów i jednoczesnej aktualizacji znaczenia dosłownego i przenośnego przymiotnika *blau*. Röhrich (1994: 209-210) podaje jeszcze inną możliwość interpretacyjną. W porównaniu jest widoczny związek z o wiele starszą frazą *Es wurde ihm blau vor Augen*

(dosł. ‘zrobiło mu się niebiesko przed oczami’ np. kiedy ktoś zasłabł lub był pijany).

Prototypowe porównania niebieskiego w języku polskim uwzględniane są tylko przez współczesne źródła leksykograficzne i całkowicie zbieżne z tymi, przypisywanymi kolorowi błękitnemu: *niebieski jak niebo / len / chabry / niezapominajki*. Wskazówki dotyczące łączliwości przymiotnika *niebieski* z rzeczownikiem *oczy* każą przypuszczać, że struktury porównawcze zostały wtórnie przejęte przez ten leksem od barwy błękitnej⁶.

7. Szary

Szary to kolor nijaki, bez wyrazu, bezbarwny, sytuujący się gdzieś pomiędzy bielą a czernią. Spontaniczne asocjacje z tą barwą to nuda, brak charakteru, coś nieprzyjemnego (por. Heller 1989: 217). Szary wywołuje konotacje negatywne, takie jak: pesymizm, beznadzieja, smutek, apatia, jednostajność, przeciętność (por. Tokarski 1995: 57; Kopaliński 2001: 411). Jako prototyp tej barwy można traktować *mysz* (*grau wie eine Maus*) – niewielkie zwierzę o szaroburym futerku (por. też *graue Maus* – *szara mysz / myszka* ‘osoba przeciętna, nie zwracająca na siebie uwagi’).

Język polski zna oczywiście wyrażenie *szara mysz / szara myszka*, nie utworzył jednak przywołanego powyżej porównania prototypowego, w zamian słowniki notują asocjacje koloru z **popiołem** i **prochem**.

8. Zielony

W języku polskim kolor zielony porównywany jest z **trawą** i **młodym listowiem**. Skojarzenia z młodą roślinnością wskazują dodatkowo na odcień zieleni przywoływany w porównaniu, nie jest to głęboka, ciemna barwa, lecz jasnozielona, delikatna jej odmiana.

Prototypami barwy zielonej w języku niemieckim jest także **trawa** (*grün wie Gras*) i, dodatkowo, **koniczyna** (*grün wie Klee*). W tym kon-

⁶ Leksem *niebieski* występował pierwotnie jedynie w znaczeniu ‘odnoszący się do nieba, firmamentu, do przestworu nadziemnego’ (Urbańczyk 1953: V 152); zgodnie z etymologią przymiotnika *niebieski* od rzeczownika *niebo*. *Niebieski* w znaczeniu ‘kolor błękitny’ zamieszcza „Słownik polszczyzny XVI wieku”, ale takie rozumienie tego leksemu umieszczone jest dopiero jako 5 (Sł XVI 1966: XVII 109). Jeszcze Linde uznaje za zasadne przy cytacie *Sybilla ta chodziła w barwie niebieskiej* Biel. Św 40, podanym jako egzemplifikacja drugiego znaczenia tego wyrazu, dodatkowego wyjaśnienia: *niebieskiej* tj. *modrej* (Linde 1807-1814: III 318).

kście warto wskazać na etymologię przymiotnika *grün*. Pochodzi on od staro-wysoko-niemieckiego *gruoni* i średnio-wysoko-niemieckiego *grüene* ‘rosnąć, zielenić się’ i jest spokrewniony z rzeczownikiem *Gras* ‘coś kiełkującego, wypuszczającego pędy’ (por. Duden 2003: 673, 683). Aktualizowane są asocjacje z młoda, żywą przyrodą, soczystą roślinnością, pulsującym życiem, odradzającą się naturą. Stąd też niedaleko do symboliki barwy zielonej – nadziei oraz niedojrzałości (por. Kopalński 2001: 499).

9. Żółty / złoty

Barwa żółta w języku polskim dysponuje względnie szerokim wachlarzem prototypów. Współcześnie funkcjonują jeszcze w polszczyźnie ogólnej asocjacje *żółty jak bursztyn / cytryna / jajecznicca / kanarek / marchewka / miód / mumia / pergamin / słoma / wosk / złoto* oraz *złoty jak miód / słońce*. Większość z tych asocjacji ma długą tradycję w języku, co potwierdzają słowniki historyczne polszczyzny.

Prototypami barwy żółtej/złotej są w języku niemieckim z jednej strony *słońce* (*gelb/golden wie die Sonne*), z drugiej *len* (*gelb wie Flachs*) i *wosk* (*gelb wie Wachs*). W przypadku słońca mamy do czynienia z pozytywnymi asocjacjami: światło, jasność, blask, ciepło, coś boskiego, królewskiego i doskonałego (por. symbolika barwy złotej; Röhrich 1994: 566; Biedermann 2000: 165). Goethe nazwał ten kolor „pierwszą barwą światła” (Goethe 1840, t. 38: 251; tłum. H.S.). *Gelb wie Flachs* używa się w odniesieniu do włosów blond, przypominających nieco słomę – przesuszonych i łamliwych. *Gelb wie Wachs* opisuje najczęściej wysuszoną skórę osób chorych lub zmarłych. W tych dwóch przypadkach aktywizowane są skojarzenia związane z ludzkim przemijaniem i zmianami w przyrodzie. Żółty (raczej nie złoty) konotuje jesień życia, starość, smutek i zapowiedź śmierci (por. Tokarski 1995: 98).

10. Podsumowanie

W artykule omówione zostały tylko barwy w strukturach prototypowych wspólne obu językom. Z przeglądu formacji wynika, że polszczyzna charakteryzuje się szerszym wachlarzem porównań prototypowych, a niektóre z nich mogą wydać się nieco zaskakujące, np. struktury oparte na semantyce oksymoronu oraz *biały jak woda* czy *czerwony jak upiór*. Po części jest to związane ze specyfiką badanych języków. Niemiecki jako język syntetyczny charakteryzuje się silną tendencją do tworzenia

kompozycji. Treści oraz odwołania wyrażane w języku polskim poprzez struktury porównawcze, w niemieckim są oddawane za pomocą złożeń, np. *biały jak perły – perlweiß, biały jak łabędź – schwanenweiß, biały jak ser – käseweiß, biały jak mleko – milchweiß, czerwony jak purpura – purpurrot, czerwony jak koral – korallenrot, czerwony jak cegła – ziegelrot, czerwony jak mak – mohn(blume)rot, niebieski jak niezapominajki – vergissmeinnichtblau*. Porównania z nazwami barw w obu językach przez oczywiste odwołania do skojarzeń z obiektem – typowym nosicielem danej barwy – służą głównie wyrażeniu danego koloru lub jego intensywności. Dzięki tym strukturom można oddać bogactwo odcieni. W pojedynczych przypadkach mamy do czynienia ze znaczeniami metaforycznymi kolorów (*blau wie ein Veilchen* ‘bardzo pijany’, *schwarz wie der Teufel* ‘człowiek zły, podły, o ”czarnej duszy”, *czarny jak Cygan*). Rzadko też barwy konotują cech symboliczne: *biały jak lilia, czarny jak grób / kruk, schwarz wie das Grab*.

Powyższe rozważania po raz kolejny dowiodły, że człowiek „ubiera w słowa” swoje najbliższe otoczenie. Prototypami barw w sferze języka stają się zjawiska i rzeczy, które go otaczają (słońce, niebo, woda, pory roku, zwierzęta i rośliny), które mają dla niego szczególne znaczenie (ogień, krew) i są związane z najbardziej elementarnymi i uniwersalnymi doznaniem oraz doświadczeniami.

Bibliografia

- Bańko M., 2004: *Słownik porównań*, Warszawa.
- Biedermann H., 2000: *Knaurs Lexikon der Symbole*, München.
- Biedermann H., 2001: *Leksykon symboli*, Warszawa.
- Chenel A.P., Simarro A.S., 2008: *Słownik symboli*, Warszawa.
- Duden, 1999: *Das große Wörterbuch der deutschen Sprache in 10 Bänden*, Mannheim – Leipzig – Wien – Zürich.
- Duden, 2003: *Deutsches Universalwörterbuch*, Mannheim – Leipzig – Wien – Zürich.
- Duden Bd. 11, 2002: *Redewendungen. Wörterbuch der deutschen Idiomatik*, Mannheim – Leipzig – Wien – Zürich.
- Encyklopedia powszechna PWN*, 1975: t. 1-6, Warszawa.
- Ficowski J., 1965: *Cyganie na polskich drogach*, Kraków.
- Földes Cs., 1991: *Farbbezeichnungen als phraseologische Strukturkomponenten im Deutschen, Russischen und Ungarischen*, [w:] Palm Ch. (red.): „EUROPHRAS 90“. *Akten der internationalen Tagung zur germanistischen Phraseologieforschung*, Aske – Schweden 12.-15. Juni 1990, s. 77-89.
- Goethe J.W., 1840: *Zur Farbenlehre*, Goethes Sämtliche Werke in 40 Bänden. Bd. 37, 38. Stuttgart – Tübingen.

- Heller E., 1989: *Wie Farben wirken. Farbpsychologie, Farbsymbolik, kreative Farbgestaltung*, Hamburg.
- Kłosińska A., Sobol E., Stankiewicz A., 2005: *Wielki słownik frazeologiczny PWN z przysłowiami*, Warszawa.
- Kopaliński W., 1985: *Słownik mitów i tradycji kultury*, Warszawa.
- Kopaliński W., 2001: *Słownik symboli*, Warszawa.
- Krzyżanowski J., 1969: *Nowa księga przysłów i wyrażeń przysłowiowych polskich*, Warszawa.
- Linde B. (1807-1814): *Słownik języka polskiego*, t. 1-6, Warszawa. [Reprint: PIW, Warszawa 1951, Wydawnictwo Gutenberg Print, Warszawa 1994].
- Płomińska M., 2003: *Farben und Sprache. Deutsche und polnische Farbzeichnungen aus kontrastiver Sicht*, Frankfurt am Main.
- Röhrich L., 1994: *Lexikon der sprichwörtlichen Redensarten*, Bd. 1-3, Freiburg – Basel – Wien.
- Schemann H., 1993: *Deutsche Idiomatik*, Stuttgart – Dresden.
- Słownik języka polskiego*, 1958-1969: red. W. Doroszewski, Warszawa.
- Słownik polszczyzny XVI wieku*, 1966 i nn., Wrocław. (= Sł XVI 1966)
- Tokarski R., 1995: *Semantyka barw we współczesnej polszczyźnie*, Lublin.
- Urbańczyk S., 1953 i nn.: *Słownik staropolski*, Kraków.
- Wahrig G., 2002: *Deutsches Wörterbuch*, Gütersloh – München.
- Wierzbicka A., 1990: *The meaning of colour terms: semantics, culture and cognition*, [w:] „Cognitive Linguistics” 1-1.

Prototype comparisons of colours in Polish and German

Summary

This article focuses on Polish and German lexicalised comparisons with names of colours in the first element of the compound structure. These expressions were collected to find prototype colour references. Therefore, the aim of the research were comparative structures, within which colour was defined by means of direct references to physical features of an object that became a model-prototype of this colour. The linguistic sample was excerpted from dictionaries of contemporary Polish and German. The analysis shows that a wider variety of prototype comparisons is typical of the Polish language, which is partly connected with the specific characteristics of the language. Concepts and references that are expressed in Polish with the help of comparative structures, in German are often expressed by means of compounds. The above deliberations proved once again that people express their closest environment. Prototypes of colours in language are those phenomena and objects that surround them, are very important for them and are connected with most basic and universal experiences.

Magdalena Czachorowska – językoznawca, dr hab., profesor w Zakładzie Pragmatyki i Stylistyki Językowej Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy. Dyrektor Instytutu Filologii Polskiej UKW. Główne zainteresowania naukowe i publikacje:

- onomastyka literacka i uzualna: onomastyczne formacje przejściowe, staropolskie osobowe nazwy odetniczne, etymologia naukowa a ludowa nazw dzielnic Bydgoszczy, nominacja konwencjonalna w nazwach marek samochodów, *System antroponimiczny w Wielkopolskich rotach sądowych*, Bydgoszcz 1998;
- historia języka, stylistyka historyczna: cechy stylu urzędowo-kancelaryjnego w statutach i przywilejach cechów bydgoskich, nazwy zawodów i specjalności rzemieślniczych w Bydgoszczy od XV;
- język osobniczy: wybrane terminy hydrograficzne w twórczości B. Prusa i S. Żeromskiego, słownictwo topograficzne w nowelach B. Prusa, terminy topograficzne równe nazwom własnym w twórczości S. Żeromskiego, *Funkcje barw w Lalce B. Prusa, Wyobrażenia pisarska Bolesława Prusa i Stefana Żeromskiego na przykładzie słownictwa topograficznego i nazw barw*, Bydgoszcz 2006.

Hanna Stypa – dr nauk humanistycznych, adiunkt w Katedrze Germanistyki Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy (Zakład Komunikacji Językowej). Ukończyła filologię germańską na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu. Jej zainteresowania naukowe obejmują leksykologię, a w szczególności frazeologię współczesnego języka niemieckiego i frazeologię kontrastywną (rozprawa doktorska *Deutsche Phraseologismen mit Zoolexem als Basiskomponente und ihre Äquivalente im Polnischen*). Jest autorką szeregu artykułów z tej dziedziny.